

Redakcja: Sławomir Poleszak (zastępca dyrektora IEŚ), Agnieszka Zajdel (sekretarz redakcji), Aleksandra Kuczyńska-Zonik, Jakub Olchowski, Konrad Pawłowski, Agata Tatarenko

Nr 1328 (68/2025) | 8.04.2025

ISSN 2657-6996

© IEŚ

Hanna Bazhenova

Federacja Rosyjska: od poszukiwania idei narodowej do polityzacji historii

Poszukiwanie idei narodowej w Rosji trwało od pierwszych lat jej niepodległości, jednak dopiero od początku XXI w. temat ten zajął istotne miejsce w retoryce państwowej. Pierwsze dwie kadencje prezydentury Władimira Putina charakteryzowały się instrumentalnym podejściem do formułowania idei narodowej, natomiast od 2012 r. zaczęła ona nabierać w jego narracji wyraźniejszych kształtów. Procesowi temu towarzyszyło znaczące upolitycznienie historii, a także aktywny rozwój polityki pamięci, która stała się ważnym elementem ideologizacji społeczeństwa i państwa.

Na rozdrożu. Po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 r. władze Federacji Rosyjskiej (FR), podobnie jak wszystkich państw postradzieckich i postsocjalistycznych, stanęły przed problemem opracowania idei narodowej. Z jednej strony elity rządzące znalazły się na rozdrożu między postrzeganiem siebie jako spadkobierców Cesarstwa Romanowów, kontynuatorów Związku Radzieckiego, bądź jako budowniczych nowoczesnego państwa demokratycznego. Prezydent Boris Jelcyn podejmował działania mające na celu nawiązanie do tradycji Cesarstwa Rosyjskiego (m.in. swoimi dekretemi z 1993 r. przywrócił dwugłowego orła jako godło FR i biało-niebiesko-czerwoną flagę), jednocześnie dokonując krytyki komunistycznej przeszłości. Z drugiej strony władze rozumiały, że ze względu na wielonarodowość i wielowyznaniowość państwa tworzenie idei narodowej jedynie w oparciu o rosyjską tożsamość etniczną byłoby ryzykowne i mogłoby prowadzić do konfliktów międzyetnicznych.

Lata 90. XX w. stały się okresem poszukiwań i prób, podejmowanych zarówno przez władze, jak i społeczeństwo, by pogodzić dziedzictwo historyczne z nową rzeczywistością ustrojową. Jednak niestabilność polityczna państwa, sprzeczności związane z prowadzonymi reformami neoliberalnymi¹, gwałtowny spadek poziomu życia oraz aktywne wykorzystywanie historii przez różne siły polityczne pogłębiały wewnętrzne podziały. Stworzenie długoterminowej strategii rozwoju Rosji, „dominującej” wersji dziejów narodowych oraz idei konsolidującej społeczeństwo rosyjskie zostało zapoczątkowane dopiero za rządów Władimira Putina. Po objęciu przez niego prezydentury 31 grudnia 1999 r. nastąpił okres stabilizacji i stopniowego wzrostu gospodarczego. Było to możliwe głównie dzięki znacznemu wzrostowi cen ropy naftowej na rynkach międzynarodowych, co pozwoliło Rosji nie tylko zgromadzić duże środki finansowe, lecz także zainwestować je w nowe projekty, w tym również ideologiczne.

Kształtowanie idei narodowej. Po raz pierwszy W. Putin odniósł się do idei narodowej w swoim artykule programowym *Rosja na przełomie tysiącleci* z 30 grudnia 1999 r. w ramach przygotowań do zbliżających się wyborów prezydenckich. Artykuł ten można podzielić na dwie części: wyobrażenia polityczne i ekonomiczne oraz cele ówczesnego premiera W. Putina. W rozdziale *Szanse na godną przyszłość* stwierdził: „Wyobrażam sobie, że nowa idea rosyjska narodzi się jako stop, jako organiczne połączenie wartości uniwersalnych, ogólnoludzkich z rdzennymi wartościami rosyjskimi, które wytrzymały próbę czasu”². Jednocześnie za rdzenne lub tradycyjne wartości Rosjan autor uważał patriotyzm, mocarstwowość, państwowotwórczość i solidarność społeczną. Podkreślał, że wartości liberalne oraz indywidualizm mają głębokie tradycje historyczne w Stanach Zjednoczonych i Anglii, podczas gdy w Rosji dominują „kolektywne formy życia”, a państwo, jego instytucje oraz struktury zawsze odgrywały wyjątkową rolę w życiu kraju i narodu. Stwierdzenia te można uznać za pierwszy sygnał ku możliwemu

¹ Neoliberalne reformy w Rosji obejmowały liberalizację wszystkich sfer działalności gospodarczej – od zniesienia kontroli państwa nad kształtowaniem cen po liberalizację stosunków pracy i handlu zagranicznego, szeroko zakrojoną prywatyzację własności państwowej, restrykcyjną politykę monetarną, reformę systemu podatkowego, zwiększenie pożyczek krajowych i zagranicznych oraz istotne cięcia wydatków publicznych, zwłaszcza w sferze socjalnej.

² В. Путин, *Россия на рубеже тысячелетий*, „Независимая газета”, 30.12.1999, https://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html (24.03.2025).

stopniowemu zwrotowi od prób liberalno-demokratycznej transformacji, które były aktywnie podejmowane w Rosji w latach 90., do budowy tradycyjnego społeczeństwa. Był to jednak jeszcze czas, kiedy Putin demonstrował przywiązanie do pragmatyzmu w polityce zagranicznej i otwartość na współpracę z państwami zachodnimi. Niemniej jednak już w latach 2003–2004 stało się oczywiste, że takie zbliżenie nie powiodło się, m.in. z powodu inwazji sił zbrojnych USA i ich sojuszników na terytorium Iraku (2003 r.), rozszerzenia NATO na wschód oraz pierwszego Majdanu na Ukrainie (2004 r.).

Niespełna rok po objęciu urzędu prezydenta, 25 grudnia 2000 r., W. Putin podpisał trzy federalne ustawy konstytucyjne, dotyczące flagi, herbu i hymnu Rosji. Flaga i herb podkreślały związek współczesnej Rosji z jej dziedzictwem imperialnym, podczas gdy odświeżony radziecki hymn przypominał o radzieckiej przeszłości. Ten eklektyzm symboliki państwowej stał się swoistym wyrazem kompromisowej eklektyczności ideologicznej, która charakteryzowała pierwsze kadencje prezydenckie Putina.

Niemniej mimo stopniowego ustanawiania kolejnych ideologicznych „znaczników”, formę rządów, która ukształtowała się w Rosji w pierwszej dekadzie i na początku drugiej dekady XXI w., trudno było uznać za ideologiczną w tradycyjnym sensie. W tym okresie wyraźnie uwidoczniło się wykorzystanie przez elity rządzące zasad neoliberalnych, które pomimo deklaratywnego odrzucenia ideologiczności, same w sobie tworzą spójny system wartości. Przykładem może być wypowiedź W. Putina podczas spotkania z zaufanymi osobami³ w Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym im. M. W. Łomonosowa, które miało miejsce 13 lutego 2004 r. Prezydent stwierdził wówczas, że ideą narodową Rosji jest konkurencyjność państwa, gospodarki oraz obywateli⁴. Z kolei w 2011 r., w wywiadzie dla czasopisma „VIP-Premier”, W. Putin zacytował pisarza Aleksandra Sołżenicyna, wskazując jako ideę narodową „ocalenie narodu”. Kluczowym sposobem realizacji tej idei – w opinii ówczesnego premiera Putina – miały być ciągły rozwój i zwiększanie konkurencyjności⁵.

Konserwatywny zwrot. Masowe protesty obywatelskie w latach 2011–2012 w największych miastach Rosji, wywołane głównie kryzysem legitymizacji władzy, brakiem zaufania do wyników wyborów parlamentarnych i prezydenckich oraz rozczarowaniem prezydentem Dmitrijem Miedwiediewem (2008–2012) i jego polityką modernizacji, skłoniły kierownictwo kraju do umacniania swojej pozycji oraz rozważania kwestii budowy ideologii państwowej. Za jej podstawę został przyjęty konserwatyzm, oparty na „tradycyjnych wartościach”. Zwrot ten należy postrzegać nie tylko jako wewnętrzną reakcję na masowe protesty, lecz także w kontekście ówczesnej sytuacji w polityce zagranicznej. Narastające przekonanie władz, że Rosja nie jest postrzegana przez Zachód jako równoprawny partner w stosunkach międzynarodowych, skłoniło je do aktywnego rozwijania współpracy ze skrajnie prawicowymi siłami w Europie, pogłębienia relacji z Iranem, ZEA oraz Arabią Saudyjską, a także poszukiwania alternatywnych dróg własnego rozwoju. Niemniej konserwatywna retoryka nie od razu przybrała formę obowiązującej ideologii państwowej. Do przełomu lat 2021–2022 pełniła raczej funkcję wewnętrznego i międzynarodowego pozycjonowania, budując wizerunek Rosji jako obrońcy tradycyjnych wartości w skali światowej, w przeciwieństwie do „kolektywnego Zachodu”.

Początek trzeciej kadencji prezydenckiej W. Putina, trwającej od maja 2012 do maja 2018 r., charakteryzował się znaczącym upolitycznieniem historii oraz rozszerzeniem państwowego finansowania oficjalnej polityki pamięci. W tym okresie na stanowisko ministra kultury Rosji został mianowany Władimir Miedinski (2012–2020). Absolwent Wydziału Dziennikarstwa Międzynarodowego Moskiewskiego Państwowego Instytutu Stosunków Międzynarodowych Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej (MGIMO) oraz specjalista w dziedzinie PR

³ Osoby zaufane to członkowie zespołu kandydata na prezydenta, którzy mogą prowadzić agitację, uczestniczyć w posiedzeniach Centralnej Komisji Wyborczej, wyznaczać obserwatorów, a także w niektórych przypadkach występować w imieniu kandydata. W 2004 r. Władimir Putin miał 252 takie osoby.

⁴ *Ответы Президента России В. В. Путина на вопросы во время встречи с доверенными лицами, Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, 12 февраля 2004 года*, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 13.02.2004, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1734345/ (24.03.2025).

⁵ *Председатель Правительства России В. В. Путин дал интервью журналу VIP-Premier*, Правительство Российской Федерации, 31.05.2011, <http://archive.government.ru/docs/15435/> (24.03.2025).

i technologii politycznych, przed nominacją dwukrotnie zasiadał w Dumie Państwowej (2004–2011). W. Miedinski zainicjował m.in. odrodzenie Rosyjskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego (RWIO), któremu niezmiennie przewodniczył od 2012 r. W tym samym roku, z inicjatywy 27 rosyjskich instytucji edukacyjnych, naukowych i kulturalnych, reaktywowano również Rosyjskie Towarzystwo Historyczne. Na jego czele stanął Siergiej Naryszkin, ówczesny przewodniczący Dumy Państwowej, a od 2016 r. dyrektor Służby Wywiadu Zagranicznego Rosji. Te dwie organizacje stały się kluczowymi instytucjami, które zaczęły systematycznie realizować politykę pamięci. Zaangażowanie w ich prace naukowców oraz różnych aktywistów pamięci miało na celu wzmocnienie autorytetu naukowego tych towarzystw. Nieco później, w listopadzie 2023 r., utworzono Narodowe Centrum Pamięci Historycznej przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej.

Pierwsze lata konserwatywnego zwrotu w rosyjskiej polityce charakteryzowały się konfliktami między zwolennikami różnych podejść do interpretacji przeszłości, które były wspierane przez państwowych lub bliskich państwu aktorów polityki historycznej. Między innymi niektóre projekty RWIO zostały anulowane wskutek sprzeciwu innych przedstawicieli obozu konserwatywnego. Do takich przypadków należały instalacja, a następnie demontaż tablic pamiątkowych w Petersburgu – poświęconej fińskiemu marszałkowi Carlowi Gustafowi Mannerheimowi w 2016 r. oraz upamiętniającej jednego z przywódców ruchu Białych, admirała Aleksandra Kołczaka, w 2017 r.

Nowym wpływowym narzędziem polityki historycznej stał się system multimedialnych parków „Rosja – Moja Historia”. Projekt ten został uruchomiony 4 listopada 2013 r. w Moskwie i obejmuje obecnie 26 miast. Jego celem było stworzenie ujednoliconej, oficjalnie zatwierdzonej wersji przeszłości – wirtualnego podręcznika dziejów Rosji dla uczniów, studentów i szerokiego grona odbiorców. Wystawa obejmuje kluczowe etapy rosyjskiej historii, kładąc szczególny nacisk na rolę państwa, Cerkwi prawosławnej oraz ideę ciągłości między Rusią Kijowską, Carstwem Moskiewskim, Cesarstwem Rosyjskim, ZSRR i Federacją Rosyjską. Podobne projekty nie tylko pełnią funkcję popularyzacji prokremlowskiej wersji rosyjskiej historii, lecz także stanowią sposób zaangażowania szerokich warstw społeczeństwa w percepcję idei narodowej poprzez dziedzictwo historyczne.

Na tle nasilającej się geopolitycznej konfrontacji z Zachodem po Euromajdanie i aneksji Krymu w 2014 r., a także w związku ze zwiększoną obecnością wojskowej NATO w Europie Środkowo-Wschodniej oraz możliwością przystąpienia Gruzji i Ukrainy do Sojuszu Północnoatlantyckiego, w Rosji nasiliła się „sekurytyzacja” historii⁶. Kierownictwo państwa coraz częściej zaczęło wykorzystywać argumenty historyczne do uzasadniania swoich decyzji politycznych. O przekształceniu historii w podstawę rosyjskiej polityki świadczy m.in. fakt, że patriotyzm, ogłoszony przez W. Putina w 2016 r. jako centralny element idei narodowej, był formułowany poprzez odniesienia do przeszłości. Znalazło to odbicie w Konstytucji FR, programach federalnych, polityce edukacyjnej, pomnikach historycznych oraz regularnych odwołaniach do historii w wystąpieniach publicznych prezydenta oraz innych wysokich rangą urzędników. Wprowadzony w 2020 r. do Konstytucji artykuł 67.1 mówi o „tysiącletniej historii” kraju, zachowaniu „pamięci o przodkach” oraz ciągłości historycznej między ZSRR a Rosją. Szczególną uwagę poświęcono w nim ochronie prawdy historycznej oraz potrzebie kształtowania w młodym pokoleniu „patriotyzmu, obywatelskości i szacunku dla starszych”. Nowy artykuł *de facto* stworzył podstawy prawne do ustanowienia jednolitej interpretacji przeszłości i jej wdrożenia do procesu edukacyjnego.

Ideologizacja państwa i społeczeństwa. Po raz pierwszy listę tradycyjnych rosyjskich wartości duchowo-moralnych, choć w niezbyt trafnej kolejności, zebrano w ramach jednego dokumentu w 2015 r. w Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej (pkt 78). Strategia Bezpieczeństwa Narodowego, zatwierdzona 2 lipca 2021 r., zawierała już rozszerzoną listę wartości (pkt 91). Została ona później w całości wpisana do dekretu prezydenta „O zatwierdzeniu zasad państwowej polityki w zakresie zachowania i wzmocnienia tradycyjnych rosyjskich wartości duchowo-moralnych” z 9 listopada 2022 r. Wśród tych wartości wymieniono m.in. patriotyzm,

⁶ Sekurytyzacja historii to proces reinterpretacji przeszłości, w którym pewne narracje historyczne przedstawiane są jako zagrożenia egzystencjalne dla bezpieczeństwa narodowego.

służbę Ojczyźnie i odpowiedzialność za jej los, wysokie ideały moralne, silną rodzinę, prymat duchowego nad materialnym, kolektywizm, pamięć historyczną i ciągłość pokoleń oraz jedność narodów Rosji.

Następnym krokiem w ideologizacji społeczeństwa było wydanie w latach 2023–2024 ujednoliconych podręczników osobno z historii Rosji i historii powszechnej dla uczniów klas 5–11, autorstwa W. Miedinskiego (od 2020 r. doradcy prezydenta), rektora MGIMO Anatolija Torkunowa oraz dyrektora naukowego Instytutu Historii Powszechnej Rosyjskiej Akademii Nauk (RAN) Aleksandra Czubarjana. Ponadto pod redakcją W. Miedinskiego w 2025 r. ukazał się podręcznik *Historia wojenna Rosji*, zsynchronizowany ze szkolnym kursem historii. Podręcznik ten został przygotowany przez RWIO w trzech tomach. Zmiany w nauczaniu historii nastąpiły też na uczelniach wyższych, m.in. latem 2024 r. opublikowano bazowy podręcznik *Dziejów Rosji* dla kierunków niehistorycznych pod redakcją dyrektora Instytutu Historii Rosji RAN Jurijsa Pietrowa. Jego wydanie było rezultatem długotrwałej walki o treść edukacji historycznej w rosyjskich szkołach i uczelniach. Podręcznik w dużej mierze podąża za aktualnym państwowym podejściem do polityki pamięci, jednak jego autorom nie udało się stworzyć spójnej i wewnętrznie niesprzecznej koncepcji. Stawiając państwo w centrum jako nadrzędną wartość, eklektycznie połączyli tradycje szkoły państwowej ze słowianofilską ideą samoistnej drogi historycznego rozwoju Rosji.

8 maja 2024 r. Władimir Putin podpisał dekret „O zatwierdzeniu podstaw polityki państwowej Federacji Rosyjskiej w dziedzinie edukacji historycznej”, który m.in. przewidywał opracowanie jednolitej metodologii nauczania historii oraz ujednoliconej serii szkolnych podręczników do dziejów Rosji i dziejów powszechnych, a także podręczników do historii poszczególnych regionów dla każdego podmiotu Federacji Rosyjskiej. W ten sposób podręcznik stał się kluczowym elementem państwowej edukacji historycznej i obiektem o znaczeniu strategicznym. Główną rolę koordynacyjną w realizacji dekretu prezydenckiego powierzono międzyresortowej komisji ds. oświaty historycznej pod przewodnictwem W. Miedinskiego, natomiast funkcje planowania, wsparcia finansowego oraz kontroli przypisano rządowi Federacji Rosyjskiej. Był to pierwszy dokument tego szczebla w pełni poświęcony polityce historycznej w Rosji.

Wnioski. Po rozpadzie ZSRR Rosja znalazła się w stanie ideologicznej nieokreśloności. Z jednej strony radziecki projekt, oparty na zasadzie internacjonalizmu i teorii komunistycznej, został zdyskredytowany, z drugiej zaś elita polityczna, która doszła do władzy na początku lat 90., aktywnie inicjowała zakaz jakiegokolwiek ideologii państwowej. Wobec braku dominującej narracji historycznej o kluczowych postaciach i wydarzeniach z przeszłości, które mogłyby posłużyć za fundament nowej tożsamości rosyjskiej, poszukiwanie idei narodowej zdolnej zjednoczyć wielonarodowe i wielowyznaniowe państwo zajęło kilka dekad.

Ewolucja treści idei narodowej Rosji w wypowiedziach Władimira Putina przede wszystkim odzwierciedla jego zmieniające się poglądy na rolę państwa, społeczeństwa i miejsce Rosji w świecie. Retoryka prezydenta dostosowywała się do wewnętrznych i zewnętrznych wyzwań, pokazując przejście od neoliberalnego pragmatyzmu, gdzie konkurencyjność, rozwój oraz osiągnięcie konkretnych wyników stawały się głównymi punktami odniesienia, do konserwatywnego i patriotycznego dyskursu. Główną przyczyną transformacji w postrzeganiu idei narodowej w wypowiedziach W. Putina były masowe protesty obywatelskie z lat 2011–2012, zagrożenie związane z potencjalnym rozszerzeniem NATO na Gruzję i Ukrainę, a także stopniowa geopolityczna izolacja Rosji po aneksji Krymu w 2014 r. oraz po agresji na Ukrainę w lutym 2022 r. W przekazie publicznym władze coraz częściej odwoływały się do tradycyjnych wartości, patriotyzmu i pamięci historycznej jako podstawowych komponentów idei narodowej.

Ważnym czynnikiem postępującej ideologizacji państwa stało się aktywne upolitycznienie historii i zwiększone finansowanie oficjalnej polityki pamięci. Centralnym elementem narracji historycznej było pozycjonowanie Rosji jako alternatywy dla zachodniego modelu liberalnej demokracji, z akcentem na jej szczególną drogę cywilizacyjną. Wojna rosyjsko-ukraińska, przedstawiana jako część globalnej konfrontacji z Zachodem, organicznie wpisała się w tę narrację. W tym kontekście historia, a raczej jej interpretacja, stała się narzędziem wpływu na geopolitykę i otoczenie międzynarodowe, działającym w interesie Rosji, a także skutecznym środkiem uzasadniania decyzji politycznych, mobilizacji ideologicznej społeczeństwa oraz umacniania legitymizacji władzy.

Konserwatywny zwrot w Rosji odzwierciedla globalne tendencje „zwrotu ku pamięci”, które nasiliły się wraz z początkiem XXI w., a także rosnącą popularność i wpływy ruchów oraz partii prawicowych. Na tle kryzysu klasycznych ideologii politycznych historia stała się ważną sferą życia społecznego oraz znaczącym zasobem geopolitycznym. Najprawdopodobniej internacjonalizacja nieliberalnych form i praktyk pamięci stanie się z czasem coraz bardziej atrakcyjna, zwłaszcza w regionie Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie rola państwa w kształtowaniu narracji o przeszłości jest szczególnie widoczna.